

A magyar helyesírás szabályzatának változásairól* A kis és a nagy kezdőbetűk

A tulajdonnevek (AkH. 143–201.)

A *kis és a nagy kezdőbetűk*, valamint *A tulajdonnevek írása* a szabályzat szorosan összetartozó két fejezete. Az AkH.¹¹ szabálypontjainak számozását követve áttekintjük a Magyar Nyelvi Bizottság előkészítő munkájának javaslatait, a viták lényegét, valamint a beérkezett véleményeket.

Különös időszerűséget ad ennek a területnek a mai írásgyakorlatunkban egyre jobban megmutatkozó jelenség, a nagy kezdőbetűk korábbinál gyakoribb alkalmazása, a nagybetűsítés. A részben idegen hatásra, részben belső fejleményként terjedő formák hovatovább a tulajdonnevek kategóriáit is érintik. Olyan esetek tartoznak ide, mint például a biztosítási formák, a telefonkártyák, különféle programcsomagok, pályázatok, projektek tulajdonnévi vagy tulajdonnévi értékű – és nagy kezdőbetűvel írt – megnevezése. Igen változatos a lakóparkok írásmódja, és külföldi minták alapján már házak is kapnak nevet. De bővül a címek sora is, hiszen például az internetes portálok már közéjük sorolhatók. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a tervezet igen visszafogottan bánik ezekkel az új jelenségekkel, és nem kíván utat nyitni a nagy kezdőbetűs alakulatok terjedésének. De úgy is értékelhetjük ezt az eljárást, hogy a kialakulófélben lévő kategóriák írásmódját nem kívánja rögtön felülről szabályozni és kodifikálni a testület, hanem megvárja az önszabályozást, azt, amíg kiforrnak és az írásgyakorlatban jobban meggyökere-sednek ezek a kifejezések.

Fontos elvi kérdésről van tehát szó, amelyet a szakemberek sem ítélnek meg egységesen. Már a bizottsági viták során is körvonalazódott a kétféle, egymással szemben álló törekvés: **a napra kész szabályozás igénye**, amely a legújabb helyesírási esetekre is útmutatást ad, valamint az általános, időtálló elvi döntések melletti érvelés, bizonyos távolságtartás megőrzése. Az utóbbi bizonyult erősebbnek, ez a magyarázata annak, hogy a legfrissebb jelenségekre nem találunk konkrét választ a szabályzatban. Konkrét választ nem, de elvi útmutatást igen, mégpedig olyat, ami a szabályok szelleméből több helyütt kikövetkeztethető. Éppen az imént vázolt kiforratlanságra gondolt a szabályalkotó, amikor némileg módo-

* Elhangzott a Magyar Nyelvi Bizottság nyilvános ülésén 2008. június 4-én.

sította a **143.** pontot, amely így a következő mondattal zárul: „Néhány esetben nehéz egyértelműen eldönteni, hogy egy-egy nyelvi alakulat köznévi vagy tulajdonnévi-e. Ilyen esetekben ingadozhat a kezdőbetű-használat.” A részletes változás-elemzés előtt még annyit érdemes jelezni, hogy összességében viszonylag kevés módosítási javaslat került ebbe a két fejezetbe, és közöttük alapvetőnek, elvi jellegűnek csak néhány nevezhető.

A **145.** pontban, az **ünnepek, nevezetes napok, történelmi események** stb. írásában továbbra is megmarad a kis kezdőbetű, és ezt két új példa beemelésével szemlélteti, sőt erősíti a szabályzat: *a magyar kultúra napja, a víz világnapja*. Ezen a területen is a nagy kezdőbetű felé mozdult el írásgyakorlatunk, de az erre való zárójeles utalás – „(bár [ezeknek az alakulatoknak] olykor nem kicsi az érzelmi töltésük)” – már az AkH.¹¹-ben megfogalmazódott.

A **rendezvények, társadalmi és politikai mozgalmak**, programok nevének írásáról szóló eddigi **146.** szabály a kis és a nagy kezdőbetűk fejezetéből átkerült a tulajdonnevek – és ezen belül az intézménynevek – közé, a **191.** pontba. Valójában nem egyszerű átcsoportosítás történt, hanem két összetartozó szabály egységesítése. Az ilyen elnevezéseket manapság gyakran nagy kezdőbetűvel írják, mintegy tulajdonnevesítik a fogalmat. Erre eddig is utalt a szóban forgó paragrafus utolsó mondata az „intézményszerű” terminust használva, bár értelmezése vitákra adott okot. A tervezetben már némileg árnyaltabb a főszabály megfogalmazása: az eddigi „általában kisbetűvel írjuk” helyett „ajánlatos kisbetűvel írni” kitétel szerepel.

A **150.** pontba viszont nagyon helyesen belekerül a szaknyelveket érintő, így a különféle regiszterek helyesírását szabályozó megállapítás. Egyébként az írásbeli vélemények összegezéséből kitűnik, hogy többen kívánatosnak tartanák az irodalmi nyelv normáitól való elszakadást, nem csupán itt, hanem általánosságban, a szabályzat egészére vonatkoztatva. A kérdéses szabály így módosul: „A közsavak nagybetűs kezdése nem szokásos a magyarban, kivéve a hivatalos iratokban (például: *Alperes, Felperes, Eladó, Vevő, Szerző*).” A nagy kezdőbetű használata tehát nem szorítkozik az irodalmi művek metaforáira és allegóriáira, mint ahogy korábban volt. Ezzel párhuzamosan a **148.** pontból kikerült az a mondat, mely szerint a nagybetűsítés a széprók stilisztikai célzatú szokásjoga.

A **tulajdonnevek** bevezető, **154.** szabálypontja némileg bővült. Az eddigi tulajdonnévi kategóriák mellett megjelentek a tárgynevek, a márkanevekhez pedig a fajtanevek is csatlakoztak. – A **személynevek** körében (**155–171.**) csak kisebb kiegészítések, pontosítások vannak. Ilyen például a **167.** pont: „Vannak kizárólag a név előtt használatos közsavak: *ifjabb* vagy *ifj.* *Pál Adalbert, idősebb* vagy *id. Szathmári Judit*. Ezek – az alapvető kisbetűs írásmód helyett – kiemelt helyzetben nagy kezdőbetűsek.” Mindez az előző fejezet (A kis és a nagy kezdőbetűk) **153.** pontjának logikus kiegészítéseként került ide.

Új bekezdéssel bővült az egy- vagy többemű személynevekhez kapcsolódó köznévi utótag **168.** szabálya. Ezek szerint: „Ha egy személynévből és egy közsóból álló, **kötőjeles írásmódú összetétel** újabb taggal bővül, ezt a tagot kötőjellel kell a személynevet tartalmazó összetételhez fűzni: *Oscar-díj-átadás, Achilles-ín-szakadás, Munkácsy-kép-restaurálás*.” A megfogalmazás harmonizál a kérdésben főszabálynak tekinthető és most jelentősen kibővített **138. b)** ponttal, amely álta-

lánosabban a többszörös összetételek három esetére vonatkozik: betűszós előtag (*C-vitamon-adagolás, tb-járulék-csökkentés*), három azonos mássalhangzó találkozása (*sakk-készlet-gyűjtemény*), valamint az itt említett tulajdonnévi előtag. Lényeges elvi jellegű változásról van szó, hiszen eddig csak egy kötőjelet tartalmazó összetételek szerepeltek a szabályzatban. Az utóbbi évek írásgyakorlatában viszont már megjelentek a fentiekhez hasonló alakulatok, tehát szükséges és feltétlenül üdvözlendő kodifikációs lépésről van szó.

A tulajdonnevek csoportja új kategóriával, a **tárgynevekkel** bővül, amelyek szabálypontja az állatnevek és a földrajzi nevek közé kerül. Idetartoznak a következők: nemzeti ereklyék (*Szent Jobb, Szent Korona*), hajónevek (*Kisfaludy Sándor, Santa Maria*), mozdonynevek (*Nádor, Deák*), úrjárművek nevei (*Apollo, Szaljut, Apollo-13, Szozuz-14*), fegyvernevek (*Excalibur, Kövér Berta*), hangszernevek (*Lady Blum*), gyémántnevek (*Kohinoor, Rózsaszín Párduc*).

A **földrajzi nevek** szerepeltetéséről lényeges elvi vita zajlott le a bizottsági üléseken. Fölmerült ugyanis, hogy a földrajzi nevek írásmódját az akadémiai szabályzatnak nem kellene tartalmaznia, hiszen ezt külön feldolgozza A földrajzi nevek írása című kiadvány. Ugyanennek a véleménynek több írásbeli hozzászóló is hangot adott. A bizottság állásfoglalása viszont az, hogy továbbra sem tekinthetünk el a földrajzi nevek szabályainak szerepeltetésétől, mivel a mindennapi írásgyakorlatban (iskola, hivatalos iratok, sajtó stb.) nagyon gyakran le kell írni ezeket az alakulatokat. A beérkezett véleményekben szerepelt az is, hogy egyszerűsíteni kellene a földrajzi nevek írásmódját. A Magyar Nyelvi Bizottságnak erre azonban felhatalmazása nincsen, mivel olyan megnevezésekről, hivatalos formákról van szó, amelyeket részben magasabb szintű alapidokumentumok, jogszabályok, államigazgatási iratok határoznak meg. Figyelembe kell venni azt is, hogy ezekben a kérdésekben a földrajzinév-bizottság jogosult dönteni. A viták során fölvetődött a háromelemű földrajzi nevek – az átlagember számára valóban bonyolult – szabályainak mellőzése, de végül is indokoltnak tűnik további szerepeltetésük.

Hasznos észrevételek érkeztek több határon túli nyelvésztől, akik javasolták, hogy a példák között ne csupán magyarországi földrajzi nevek szerepeljenek.

A konkrétumokra rátérve, lényeges kiegészítéssel bővül a **175.** szabálypont: „A *-falva, -földje, -telke, -völgye* stb. utótagú – esetenként más *-a, -e* végződésű – nevek *-i* képzős származékainak megalkotásakor fontos szempont lehet, hogy az alkalmazott formából, ha nem közismert névről vagy a hagyomány által szentesített formáról, kifejezésformáról van szó, pontosan kikövetkeztethető legyen az alapalak, ezért, bár hibásnak egyik változat sem mondható, hasznos és egyszerű a *Kerekegyháza: kerekegyházai, Veresegyház: veresegyházi, Becsvölgye: becsvölgyei, Egervölgy: egervölgyi* stb. típusú megkülönböztetés, de a hagyomány vagy az elterjedtség jogán: *hollóházi porcelán, pannonhalmi apátság*.” Bizonyos szempontból figyelemre méltónak tarthatjuk ezt az inkább nyelvhasználati célzatú, illetve nyelvművelő tanácsot. (Az ilyenek helyesírási szabályzatbeli szerepeltetésének indokoltsága, szükségessége szintén bizottsági viták tárgya volt.) Azért is érdekes a mostani előírás, mert az AkH.¹⁰ **257.** pontja éppen ellentétes megállapítást tett: az *-a, -e* végződés elhagyását szorgalmazta a melléknévképzős származékokban, majd a 11. kiadásból kikerült ez a kérdés.

Sok vitára adott okot a bizottsági üléseken az **-i végű földrajzi nevek** **-i** melléknévképzős származékainak írása. A jelenlegi tervezet kétféle megoldást fogad el: a kiejtés és a morfológiai egyszerűsítés elvén alapuló eddigi írásmódot (*Tamási* – *tamási*, *Balatonalmádi* – *balatonalmádi*), valamint a szóelemzés elvét követő új formát (*Tamási* – *tamási*, *Balatonalmádi* – *balatonalmádi*). Az utóbbi esetben tehát feltüntetjük a képzőt, és a szó végén két *i*-t írunk, feltételezve a [tamási] vagy inkább [tamásiji] ejtésformákat (174., 175.). Az írásbeli vélemények az újítással kapcsolatban megoszlanak: támogatói és ellenzői egyaránt vannak, pedig itt a szabályalkotót ugyanaz a logika vezérelte, mint az előző pontban: az alapforma visszaállíthatósága.

A 181. pontba, a **közigazgatási egységek** nevének írásába belekerül a régió és a kistérség is: *Ajkai kistérség* – *ajkai kistérségi*, *Abauj-Hegyközi kistérség* – *abauj-hegyközi kistérségi*. A régióra még nem található példa, mert törvényi szabályozás híján a bizottság nem tudta megállapítani a hivatalos formát: *Észak-Magyarország régió* – *Észak-magyarországi régió* (az utóbbit tartanánk üdvözlendőnek).

A 182. pont külön bekezdésben felhívja a figyelmet egy 1984 utáni módosulásra: „Ha egy eredetileg kötőjellel kapcsolt földrajzi köznévi utótagot tartalmazó földrajzi név közterület nevébe kerül, a kötőjeles írásmódot egybeírás váltja fel: *Csörsz-árok* – *Csörszárok utca*, *Ferenc-hegy* – *Ferenchegyí út*, *Tábor-hegy* – *Táborhegyi út* stb.” Az AkH.¹⁹⁸⁴-ben e pont példái között még a kötőjeles *Tábor-hegyi út* szerepelt, ám a földrajzinév-bizottság későbbi állásfoglalása alapján az 1994-es, példaanyagában átdolgozott lenyomat már az egybeírt formát tartalmazta, külön indoklás nélkül. Ezzel a kiegészítéssel – annak megnevezése nélkül – az egyszerűsítés elvének alkalmazását hangsúlyozza a szabályalkotó.

Pontosabbá vált az egyik alcím. Korábban csillagnevek szerepeltek, a mostani változatban **csillagászati elnevezésekről** van szó, nagyon helyesen. A 185. pont után külön szabályban fogalmazódik meg a bonyolultabb alakulatok írása: „Ha egy csillagászati név utolsó eleme köznévi (pl. *felhő*, *köd*, *üstökös*), akkor azt kötőjellel kapcsoljuk az előtaghoz: *Magellán-felhő*, *Androméda-köd*, *Jászol-köd*, *Rák-köd*, *Hale–Bopp-üstökös*.”

Az **intézménynevek** főszabálya (187.) lényegében változatlan marad, akár csak az alárendelt egységek nevének írásáról szóló 189. pont. A közbülső szabály a teljes és cégszerű intézménynevek mellett vagy helyett használt egyéb formák írását foglalja össze, és ennek **d)** része módosult. Az **intézménynévtípusok** önálló használatáról szólva, az egyediként, kivételesként számon tartott *Akadémián* és *Operán* kívül más intézmények esetében is elképzelhető a nagy kezdőbetűs forma a következők szerint: „Az intézménynévtípusokat jelentő szavakat (*minisztérium*, *egyetem*, *hivatal*, *intézet*, *iskola*, *vállalat*, *üzem*, *rendőrkapitányság* stb.) ajánlott kisbetűvel írni, amikor valamely szövegben egy bizonyos intézményre utalnak, bár belső használatra az alkalmi tulajdonnevesülésből fakadó nagybetűs írás is megengedhető.” Az utolsó tagmondaton kívül a szabály szövegébe újként került bele még az „ajánlott” [kisbetűvel írni]. – A beadott hozzászólásokban ezekkel a módosításokkal szemben ellenvetésüknek is hangot adtak kollégáink.

Az **intézménynévszerű** megnevezések 190. szabálya új bekezdéssel egészült ki. Továbbra is megmarad a pályaudvarok, repülőterek, vendéglők, üzletek stb.

főszabálya, melynek alapján a tulajdonnévi vagy a tulajdonnévi értékű tago(ka)t nagybetűvel írjuk, az értelmezésre szolgáló köznévi tago(ka)t pedig kisbetűvel kezdjük (*Keleti pályaudvar, Ferihegyi repülőtér, Korona cipőbolt*). Tapasztalhattuk, hogy a 11. kiadás óta eltelt időben ez a szabály nem társadalmiasult kellő mértékben, és a mindennapi írásgyakorlatban nem rögzült. Részben emiatt is szerencsés a bekezdésnyi kiegészítés: „A repülőterek, mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők, szállodák, panziók nevét teljes intézménynévi formájukban csupa nagy kezdőbetűvel írjuk: *Corvin Budapest Filmpalota, Rózsakert Bevásárlóközpont, Lukács Gyógyfürdő és Uszoda, Fiumei Úti Sírkert, Erzsébet Szálloda, Platán Panzió*.” A szabályponton belüli kettősség rámutat az intézménynévírás – vagy inkább az intézménynév-megítélés – alapvető nehézségére, azaz a teljes, hivatalos forma és a rövidebb, közkeletű megnevezés közötti különbség érzékeltetésére. Az efféle kettősségeknek sok ellenzőjük van. A beküldött vélemények között is több kollégánk – nem csupán erre a szabályra vonatkoztatva, hanem elvileg, általánosságban – hangsúlyozta, hogy nem szerencsés a szabályokban a kettősség, a vaglyagosság, sőt az alakváltozat sem. Magam viszont éppen ezt tartom szerencsésnek és indokolhatónak. A szabályzatnak rá kell mutatnia arra, hogy elkülönül(het) egymástól a teljes, hivatalos forma, és léteznek közkeletű rövidebb alakulatok. Sem az átlagembertől, sem a helyesírás szakemberétől azonban nem várhatjuk el, hogy kellő tájékozottság, előzetes ismeretek, tehát a pragmatikai háttér ismerete nélkül döntsön az írásmódban. Ez a szabály elvi útmutatás, és magában foglalja azt, hogy előismeretek nélkül, nem hivatalos kiadványban nem hibáztatható sem az egyik, sem a másik változat.

A **márkanévek** szabálya változatlan maradt, ám a **196.** pont új példával bővült ekként: *Soproni Kékfrankos* (borfajta). A beadott véleményekben a hozzászólók értetlenségüket fejezték ki, hogy miért nagy kezdőbetűs a **borfajták** neve. Ugyanakkor ellentmondást látnak a szabály következő mondatával, amely „a nem márkanévként használt, többnyire a termék anyagára vagy származási helyére utaló nevekben” kis kezdőbetűs írásmódot javasol: *kecskeméti barack, tokaji bor*. Valóban, a nyelvészek körében nem közismert, hogy a borfajták bejegyzett és védett márkanévek, ezért mindenképpen jogos a csupa nagy kezdőbetűs megoldás, és szabályon belüli ellentmondás sincs: *tokaji bor* (általános megnevezés) – *Tokaji Aszú* (márkanév); hasonlóan: *bikavér* – *Egri Bikavér, Villányi Bikavér*. Helyesírásunk tehát nem most kívánja szabályozni ezt a kérdést, éppen ellenkezőleg: követi az utóbbi évtizedek – egyébként indokolható – gyakorlatát.

A következő két alfejezetben – A címek, Tulajdonnevek köznevesülése – néhány példa frissítésén kívül lényegi változás nincs.

Összegezőképpen elmondhatjuk, hogy a tulajdonnévírás szabályozásának jelenlegi tervezete a hagyomány elvének továbbvitelét példázza. Csak a legszükségesebb mértékben avatkozik bele a korábbi szabályokba, és az új jelenségek közül is a feltétlenül szükségesekeket kodifikálja. A beadott vélemények a most tárgyalt témákban meglehetősen szűkszavúak voltak, és kevés érdemi javaslatot tartalmaztak, ezért szorítkoztunk a változások pusztá bemutatására. Több írásos hozzászóló viszont megszívlelendő tanácsként hangsúlyozta, hogy a szabályzat megszövege-

zésekor az egyszerű, világos megfogalmazásra kellene törekedni, és ugyancsak lényeges szempont a taníthatóság.

Zimányi Árpád

SUMMARY

Zimányi, Árpád

On changes in Hungarian orthography Upper and lower case initials

I. Proper nouns

This paper discusses two chapters of the rules of Hungarian orthography: those on upper vs. lower case initials and on proper nouns, respectively. It presents five years of work of a committee of the Hungarian Academy of Sciences devoted to the regulation of spelling, the finished proposal, the essence of proposed changes, and compares the latter with earlier regulations. It covers contributions and suggestions coming from external experts, too. Briefly, it can be said that the regulation of writing proper nouns is planned to be modified in very minor ways only, hence tradition and permanence continue to be the guiding principles there. Contributors have suggested that the revised handbook of orthography should be simple in its formulation and easy to comprehend, the interests of general education should be taken into account more than before, and methodological considerations should also be observed.